

Dr. Iv. Lah:

Valentin Vodnik.

V onem delu Ljubljane, kjer se razvija danes novo moderno mesto okoli Slovenskega trga, so stale svoj čas preproste nizke hiše, ki so služile za prebivališče ubožnih ljubljanskih meščanov. Med temi hišami je stala tudi stara Kerschbaumova, pozneje Piklova hiša za frančiškansko cerkvijo. Tam se je v pritličju, dne 8. januarja leta 1819. dokončala trudapolna pot prvega slovenskega pesnika.

Valentin Vodnik je bil takrat provizorični profesor italijanškega jezika na starem ljubljanskem liceju. O njegovi smrti imamo le kratke podatke. Po dnevi je še poučeval v šoli — po pouku se je vrnil v svoje skromno bivališče, kjer je zadnja leta sestavljal svoj slovar — zvečer ga je obiskal njegov učenec Costa, ki se je z njim rad razgovarjal o raznih zgodovinskih in drugih znanstvenih vprašanjih — in ob 9. zvečer je pesnika zadela kap. Tragedija je bila dokončana. Prihitel je sicer na pomoč zdravnik, profesor anatomije Melzer — toda življenje je bilo dokončano. Ob 11. zvečer je umrl. Zapustil nam ni ne duševne ne telesne oporoke. Umrl je ubog in zapuščen: ni imel kaj zapuščati, razven svojega dela, ki je ostalo potomcem, da na njem zgradijo stavbo novoslovenske kulture.

Začetek svojega življenja nam je popisal Vodnik sam v svojem lastnem življenjepisu — vrhunec njegove ustvarjajoče sile nam kaže „Ilirija oživljena“. Konec pa je prikrit v težko temo, ki je pokrila našo domovino in pesnika takoj, ko je zašlo prvo ilirsko solnce in je padla na našo zemljo trda nemško-avstrijska pest. Od leta 1815., ko je po dunajskem kongresu zavladata nad utrujeno Evropo „sveta alijanca“, do svoje smrti je bil Vodnik izgnanec v lastni domovini, živel je kakor senca, ki se vrača z drugega sveta, in ko je umrl, je odnesel s seboj skrivnost svojega življenja, ki so jo mogli razumeti šele oni, ki so prišli pozno za njim. Mož, ki je polagal temelje novoslovenske literature, je moral prositi za miloščino pri avstrijski vladi, ki ni imela kruha

za „sumljive“ in „dvomljive“ ljudi. Ko so zasedli Avstrijci po Napoleonovem padcu naše pokrajine, je bil Vodnik pevec „Ilirije oživljene“, bivši ravnatelj ljubljanske gimnazije, nadzornik ljudskih šol in vodja umetniške in rokodelske šole, vpokojen z 200 gld. pokojnine. Vladni odlok je celo zahteval, naj se odstrani iz Ilirije in naj se mu dá kako službo, ki ne bo v zvezi z vzgojo mladine. Težko si je predstavljati duševni položaj moža, ki je vse svoje delo položil v vzgojo naroda in njegove mladine. On, ki je polagal temelje slovenskemu srednjemu šolstvu, je imel biti izgnan, da bi mogli drugi nemoteno širiti v njegovi domovini tujo kulturo. Zato šele v sedanji dobi prav razumemo njegovo boleost. Njegova Ilirija je dobila pred našimi očmi odločnejše obrise: dobila je novo pravo ime: Jugoslavija. Ob času, ko je bila Ilirija oživljena, je ležal ves Balkan še pod težkim turškim jarmom: v Srbiji je bil komaj končan prvi osvobodilni boj, ki ga je od leta 1804. vodil Črni Jurij, Karadjordje, ded naše sedanje jugoslovanske dinastije. Tudi v Črni gori je vladika Petrović Njegoš organiziral svoje čete. Na Hrvatskem je rasel odpor proti mažarstvu. Balkan je vrel v svoji notranjosti — saj se je tik za napoleonskimi vojnami začel boj za osvobojenje Grkov. Napoleon sam se ni rad dotikal balkanskega vprašanja: imel je s Turčijo svoje namene. Balkanski narodi so pričakovali pomoči od Avstrije in Rusije; ker sta bili obe državi v boju z Napoleonom, niso mogli balkanski Slovani iskati zavetja tam, kjer so ga iskali njih severni bratje Poljaki: saj je l. 1806., ko je stal Napoleon na vrhuncu svoje sile, črnogorski vladika napovedal celo vojno — Franciji. Ako bi bil Napoleon drugače razrešil balkanski problem — mogoče bi se bilo zgodilo že takrat nekaj velikega. Nekaj velikega za nas, kajti za Napoleona balkanski kot ni imel tako velikega pomena. Potreboval je pred vsem naš severni del, ker je od te strani obvladal Avstrijo: zato je ustanovil Ilirijo. Morska obal od Kotora do Trsta in prosta pot v dravsko dolino skozi beljaško kotljo — to mu je dalo podlago, da je od tu mogel razrešiti avstrijski in balkanski problem. Ilirija je bila zanj ona trdna točka, s katere je obvladal vso svojo orientalsko politiko. Izrabljal je dežele in narode v svoje namene; zato ne moremo govoriti o ljubezni: vemo le, da mu je bila Ilirija zelo pri srcu. „Ali ne vidite, da stojim, ako imam v teh pokrajinah svojo podlago, z eno nogo v Rimu, z drugo pa v Carigradu“, je govoril svojim diplomatom. Hotel je stati na nji — in ko jo je Avstrija

(1813) zahtevala nazaj, je rajši sprejel boj . . . Ni hotel ustvariti ilirskega naroda: ni imel časa, da bi se ukvarjal s takimi vprašanji. Imel je preveč narodov, da bi jim mogel deliti ljubezen: videl je samo samega sebe in svoj veliki sen. Komaj da je vedel, kaj pomeni narodu njegova Ilirija. Saj niti narod ni vedel. Ljubil pa je Ilirijo njen pesnik, ki je preživel z njo vso svojo mladost. Vodniku Ilirija ni bila politično polje — ampak polje naše narodne kulture, kjer je mogel razviti vse svoje bogate sile. Prišel je čas, ko je bilo mogoče uresničiti vse velike načrte, ki so se prej razbili ob trdih skalah naše narodne — nezavesti. Podlaga narodne kulture pa je narodna šola, zato vidimo Vodnika z vsemi silami na delu za šolo. Od l. 1810. piše in sestavlja šolske knjige in deluje kot učitelj, nadzornik in ravnatelj. Kam bi bilo vedlo kulturno delo za vzgojo mladine — da ni mahoma padla velika sila mogočnega Napoleona in z njim Ilirija in Vodnikovo delo za našo prosveto. Na Dunaju so dobro vedeli, da je Vodnik mož, ki more biti nevaren. Zato so romala na dunajsko policijo vsak teden obširna poročila, kaj dela Vodnik v Ljubljani. Razumljivo je, da mu niso zaupali: saj so si dali celo o njegovi smrti obširno poročati. Ali so dvomili o njegovi smrti? Ali so se bali, da bo živel v svojih delih? Zato razumemo, zakaj so se bali njegovi prijatelji . . . Toda on je bil ptič Feniks, kakor ga je imenoval Prešeren, in je vstal po smrti, ko je zagorela njegova grmada, v jasni luči pred narodom!

Vodnik, Prešeren, Levstik, Cankar, to so štiri velike postave v stoletju pred našim osvobojenjem. Vsak iz njih pomeni nam celo dobo: Vodnik stopa v ospredju našega narodnega prerodenja, od l. 1790. do l. 1820. polni čas s svojim delom: sam išče pota prave narodne kulture in hodi odločno svojo pot. Ko ga zagrne grob, se nam zdi, da nastane vrzel — dokler v tridesetih letih ne zazvene sladko ubrani akordi Prešernove pesmi, ki stopi kot zrel sad svoje dobe v obliki knjige „Poezij“ l. 1847. pred narod. In zopet nastane presledek, ki ga izpolnuje le splošno evropsko politično vrvenje od l. 1848. V teh na zunaj najvažnejših trenutkih nimamo velikega pravega moža — imamo le voditelje, ki jih je za silo ustvaril čas. Toda tu prihaja orjaška krepka postava našega Laščana Levstika, ki prinaša luči v temo, odločnosti v boj in jasnosti v nazore. Od l. 1860. do l. 1890. čutimo na vseh straneh njegov blagodejni vpliv: odkriva krasoto jezika, loči pleve od zrnja in s krepko besedo povdarja svoje v boju za resnico

očiščene nazore. In ko je umrl, je bila z njim končana cela doba: začel se je zadnji del naše trudapolne poti navzgor: in ker je nismo hodili prav, se je pojavil med nami potnik z belih cest, ki je povzdignil svoj glas in je dvigal bedne in omagane na težki poti do konca — veliki romar, Ivan Cankar.

S tega razgleda našega razvoja v zadnjem stoletju gledamo na Vodnika in precenjamo njega delo. Tu se nam pokaže vsa njegova velikost; dviga se pred nami ta preprosti menih kot vodnik celega stoletja. Kar je pred njim, je negotovo tavanje po temi brez jasne solnčne luči. Ne rečemo, da naši jožefinci niso imeli lepih misli in velike ljubezni do naroda — ampak solnce takrat še ni bilo zasijalo: hoteli so izpolniti nalogo svoje dobe, ceste v bodočnost pa še niso bili zagledali. Pomlad narodov se je skrivala še pod trdo skorjo protireformacijske dobe. Ko pa se je led raztajal in so zazelenele naše narodne livade, se je pojavil na njih pesnik, učitelj, zgodovinar, pratikar, časnikar in jezikoslovec — Valentin Vodnik. Naše polje je bilo neobdelano — zato je on, prvi pomladanski delavec, stopil povsod, kjer se mu je zdelo potrebno poprijeti za delo.

Bil je pristen sin svoje domovine: vesele dobre narave; bolj pevec nego pesnik; poznal je svoj rod in jezik njegov. Naravnost in preprostost ga je rešila starih tujih kulturnih spon, da je mogel svobodno razviti svoje sile. Rousseaujev evangelij: „vrnimo se k narodi“ — je obvladal svet. Tudi on ga je sprejel. Zato je zapustil šolo patra Marka in je odklanjal tuje nenarodne besede prav tako, kakor pesmi zložene po tujih vzorih. Vrnil se je k narodu in je črpal iz bogatih zakladov narodovega jezika. Zapel je pesem, kakor jo je slišal peti med narodom in tako je nastopil svojo pot. Pel je pesmi na svoje rojake:

Kranj'c, tvoja zemlja je zdrava,
za pridne nje lega najprava;
polje, vinograd, gora, morje,
ruda, kupčija tebe rede.

Veselo poje njegov „Zadovoljni Kranjec“:

Od straže hrovaške,
mi solnce gor pride,
v vinograde laške
popoldne zaide.

Z beneškega morja
jug čelo poti,
od Štajerca burja
pri del' me hladi.

To so bile pesmi, ki je z njimi hotel dvigniti svoj narod. Izšle so skupno v zbirki „Pesmi za pokušino“ l. 1806. in pomenijo nam začetek novoslovenske poezije.

Toda narod je potreboval več nego pesmi. Treba mu je bilo pouka. Zato je Vodnik postal pratikar. V treh letnikih „Pratike“ (1795—1797) je podal narodu mnogo pouka in zabave.

Pa tudi pratika mu je bila premalo: postal je časnikar: ustanovil je Slovencem prvi list „Novice“ (1797—1800). Veliki dogodki so pretresali Evropo — dotikali so se tudi naše jugoslovanske zemlje. Narodu je bilo treba odkrivati svetovno obzorje. V tem je časnikar Vodnik vestno izpolnjeval svojo dolžnost. Bil je rojen pedagog, razlagal je vse, kar se je zgodilo s preprosto narodno besedo.

Toda narod še ni bil zrel za svoj časopis — zato so „Novice“ prenehale. Vodnik se je vrnil v šolo — postal je profesor. Posvetil se je zgodovini. V zgodovinskih trenutkih je bilo treba pregledati našo preteklost. Naš zgodovinar Linhart je prezgodaj legel v grob. Ostal je brez naslednika: Vodnik je stopil za njim.

Med tem je dozoreval čas. Prihajalo je l. 1809. Vodnik se je udeležil njegovih priprav: Zlagal je pesmi za gledališče in je prevajal pesmi za brambovce — v polnem razcvetu leta je stopil Napoleon na Dunaj in v jeseni je bila ustanovljena Ilirija.

Tedaj je prišel njegov čas. Vse, kar se je godilo preje, se nam zdi samo priprava za to važno resno dobo. Vodnik se je v polni meri zavedal svoje dolžnosti. Nismo bili bogati na velikih možeh, ki bi bili stopili v ospredje nove ilirske narodne kulture. Zdi se nam skoraj, da je sam, dasi imamo še nekaj drugih častnih imen, ki so vestno vršila svojo dolžnost. Francozi so spoznali izredne zmožnosti moža, ki je predstavljal duševno bogastvo našega naroda; Vodnik je postal ravnatelj in nadzornik šol. Izvršil je pred vsem oni veliki preobrat, ki ga je prerokoval že veliki pedagog Komenský, pa ga v avstrijski šoli ni bilo mogoče izvesti: da je namreč narodni jezik prva podlaga za vse druge nauke. „Materna beseda je otroku najbolj znana;

prva stopnja tedaj je, ga v domačem jeziku učiti pisati in brati.“ (Predgovor k „Abecedi ali azbuki“.) Na tej podlagi je napisal celo vrsto šolskih učnih knjig, ki smo jih potrebovali. („Abeceda za perve šole“ — „Kerščanski nauk za illirske dežele“ — „Pismenost ali gramatika za perve šole“ — „Početki gramatike“ — „Abeceda ali azbuka“.) Vse te knjige so nastale v letih 1810—1812. Z njimi so bili položeni temelji naše nove narodne ilirske šole. — V delu za slovensko narodno šolo je Vodnik dobro čutil, kaj pomeni nova doba za Slovence. Zato se je v njem budila pesem navdušenja nad novimi velikimi časi.

Zadnja leta je bil utihnil pesnik Vodnik. „Pesmi za brambovce“ so bile narejene večinoma po tretjih vzorih — edino tam, kjer poje o domači zemlji, o Soči, Savi in Dravi — tam čutimo odmev njegovega srca. Nevarnost je pretila od juga in od severa, in če je vprašal pred sto leti:

Drava čegava je,
Soča čegava je,
ga bomo vprašali,
kdo jih če pit' ? —

ali ni izpregovoril za nas? Ali ni to beseda, ki velja danes, kakor je veljala takrat?

Usoda pa je odločila tako, da je bilo združeno ozemlje od Soče do Drave v eno kraljestvo, in ko se je pokazala s tega stališča vsa naša bodočnost v novi svetlobi, je vstala v srcu pesnika ponosna himna Ilirije. Veličastna je ta pesem v svoji priprostosti, naša po jeziku in po srcu. Plastično nam odkriva pesnik v kratkih narodnih kiticah slike iz naše zgodovine. In na koncu zadone iz pesmi akordi zmagoslavja, bogastva in mogočnosti. Kako jasno vidimo pred seboj starko — Ilirijo, ki jo dviga nov junak iz starih razvalin:

Napoleon kliče:
Ilirija vstan',
vstaja, izdiha:
kdo kliče na dan?

O vitez dobrotni,
kaj ti me budiš,
daš roko mogočno,
me gori držiš.

Kaj bodem ti dala,
pogledam okrog,
razločit ne morem
skor svojih otrok . . .

Kakšna jasna slika mogočnega viteza in uboge Ilirije! In zdaj sledi zgodovina, ona temna neznana zgodovina, ki jo je preživel Ilir v „pozabljenih temnicah“ štirinajststo let. Napoleon pa je prišel, da ga dvigne iz pozabljenja k novemu življenju. In polna samozavesti govori starka:

Od prvega tukaj
stanuje moj rod,
če ve kdo za druž'ga,
naj reče od kod?

Narod se je prebudil. Duh Napoleonov, duh svobode, ponosa in moči stopa v Slovence.

En zarod poganja
prerojen, ves nov.

Med Grško in Galijo leži naša domovina Ilirija, t. j. med dvema svetovoma, med vzhodom in zapadom, med dvema kulturama, med grško in latinsko in zato hoče biti Ilirija „prstan Evrope“.

To je bila naša prva in najlepša oda, ki je nastala l. 1811. v pozdrav mogočnemu zmagovalcu. V njej je izpovedal Vodnik svojo ilirsko izpoved. Za to svojo Ilirijo je hotel živeti in delati. Leto na to je prišla ruska katastrofa in nji je sledila bitka pri Lipskem. Temni mrakovi so se zbirali nad obzorjem „Ilirije oživljene“. Ko je bila zmaga gotova, je dunajska maščevalnost iskala svojih žrtev. Prvi je bil Vodnik . . .

Ilirija je sicer ostala tudi v Avstriji, toda to ni bilo več ponosno kraljestvo z dobrotnim vitezom na čelu. Z ranjenim srcem je skušal pesnik izpovedati svojo vero, da bo Ilirija zveličana, da bo srečna in velika tudi v bodočnosti. Toda trdne vere ni bilo več. Zapel je svojo labodjo pesem „Moj spominek“ in je sprejel delež političnega preganjanca. Sestavljal je slovar, iskal je zgodovinske spomenike, skušal je vzgajati nove kulturne delavce — toda nad Ilirijo je ležala težka pest avstrijskega policijskega sistema. Tako je zgrudila smrt ptiča Feniksa, ki se je imel preroditi v zarji novih dni.

Ko so l. 1858. slavili v Šiški stoletnico pesnikovega rojstva, je bila ta proslava živ dokument one naše dobe. Zaigrali so cesarsko pesem, potem so govorili, potem so zapeli: „Kje dom je moj“ in potem so zaigrali Radeckega koračnico. In potem? Potem so se gostili pri Kameniti mizi. Tudi „Vodnikov album“, ki je izšel v istem letu, nosi na sebi pečat te dobe. Pokrili so pesnika s kranjskim patriotizmom, da bi bili zakrili njegovo pošteno ilirsko srce. In tudi v šoli so ga kazali mladini v svitu avstrijske pokorščine: pesem njegovega življenja so opravičevali kot greh, ki ga je zahteval čas. Dvomili so o njegovi značajnosti in opozarjali na neprevidnost, ker se je dal zapeljati svojemu srcu. To je bila vzgoja — naše preteklosti! Ko smo mu postavili v Ljubljani spomenik, nismo mogli o njem povedati jasne in odkrite resnice. A zdi se mi, da se je takrat kiparju Ganglu izredno posrečilo izraziti v onem prijaznem nasmehu pesnikovem vse to, kar smo hote ali nehote prikrivali v svojih srcih. Ali ne govori tisti smeh o skrivnosti, ki je nismo razumeli do najnovejših dni? Ali ni postalo nam zdaj jasno, kaj je hotel reči dobri pater Valentin? Ali nismo čitali tam one jasne misli, vere in zaupanja v bodočnost, ki je zmagala sto let po njegovem grobu? Zdaj ga razumemo v teh dneh, ko smo zopet del svobodnega kraljestva in je vsa Ilirija zopet oživljena . . .

Zato romamo zdaj z odkritimi srci, polni hvaležnosti na oni grob pred sto leti nazaj, da po pravici in resnici počastimo spomin pevca in učenjaka, buditelja in preroka, vzgojitelja in preganjanca, tihega meniha patra Valentina, ki je prvi razkril bogastvo našega jezika, izpolnil dolžnosti svoje velike dobe in pokazal tudi jasno politično bodočnost svojega rodu. Zato slavimo ta jubilej.

